

DE ABDIJ VAN OOSTBROEK EN HAAR IERSE CONNECTIES

Dr. Gert M. Landman

Vanwege 2013, het komende feestjaar '900 jaar de Bilt' staat Oostbroek, de oorsprong van de huidige gemeente De Bilt, flink in de belangstelling. Maar in de publicaties over dit onderwerp ontbreekt de verbinding tussen Oostbroek en Ierland tot nu toe nagenoeg. Alleen een ongepubliceerde notitie voor het college van B&W in de Bilt, door dr. Anne Doedens, bevat een paragraaf over 'Oostbroek, Westbroek en Ierland'. Hierin wordt de historicus F.H. van Heussen geciteerd, *Historie ofte Beschrijving van 't Utrechtse Bisdome* (1719), die zelf weer een zekere Henricus Thaborita aanhaalt, met een vermelding over een ridder die Oostbroek had helpen bouwen na een pelgrimage naar Ierland.

Zo'n Ierse pelgrimage, dat was de moeite van nader onderzoek waard!

Van Heussens bron is Henricus Goude, monnik in het klooster Thabor in Sneek, ofwel Hendrik van Thabor, met zijn *Chronicarum Hollandiae, Zelandiae et Frisiae* (1522), in eigen handschrift te vinden in de UB van Groningen (uklu hands 129).

Hendrik schreef in 1508 zijn kroniek en kwam

in 1522 met een forse uitbreiding daarop. In de tussenliggende jaren had hij namelijk in Utrechtse, Leidse en Brusselse archieven veel belangrijke feiten gevonden, die hij wilde toevoegen aan zijn boek. Hoofdstuk zeven, over de Utrechtse bisschoppen, kreeg de meeste toevoegingen. Aldus R. Steensma, *Het klooster Thabor bij Sneek en zijn nagelaten geschriften* (diss. 1970, p. 122-133).

Een van de vermeldenswaardige extra feiten was een Ierse connectie die aan de basis van Oostbroek lag. Het betreft een zekere ridder, 'die in de louteringsgrot van St. Patrick (in purgatorio sancti Patricii) was geweest' en daarna bisschop Godebald had geholpen met de bouw van een kerk op Oostbroek. Ook meldt Hendrik, dat deze ridder - met toestemming van zijn geliefde of rijke (di-ss'a, dit kan de afkorting zijn van dilectissima of ditissima) vrouw - aldaar het habijt heeft aangetrokken met deze bisschop, en dat beiden daar(in) zijn gestorven en begraven.

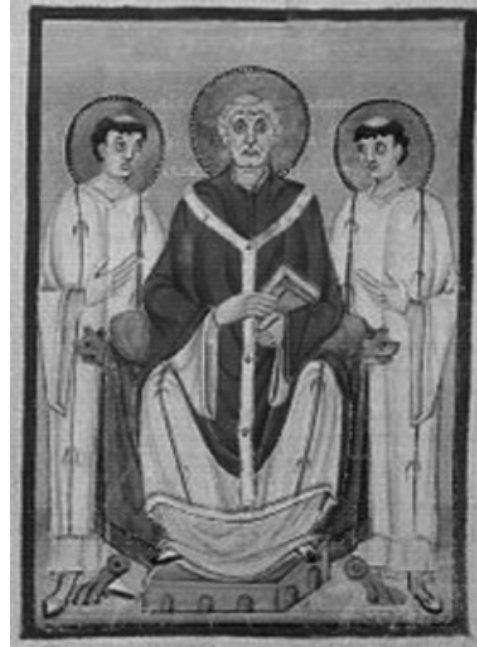
Hier volgt de volledige tekst van Henricus van Thabor (met dank aan de Ierse historicus dr. Michael Haren, die bereid was dit oude

handschrift vol afkortingen over te zetten in gewoon Latijn):

Godebaldus episcopus, Friso natione, construxit monasterium ordinis sancti Benedicti in Oestbroeck extra muros civitatis Traiectensis auxilio cuiusdam militis qui fuerat in purgatorio sancti Patricii et di[lec]tissima uxore e[ius] consenciente ibidem habitum religionis cum isto episcopo assumpsit, in quo morientes ambo sepulti sunt.

[Bisschop Godebald, Fries van geboorte, heeft een klooster gebouwd van de orde van St. Benedictus, in Oostbroek buiten de muren van de stad Utrecht, met de hulp van een zekere ridder, die in de louteringsgrot van St. Patrick was geweest, en die - met toestemming van zijn geliefde (rijke?) vrouw - daar met deze bisschop het religieuze kled heeft aangetrokken, waarin beiden zijn gestorven en begraven.]

De louteringsgrot van St. Patrick bevond zich op een eilandje in het meer Lough Derg in het noordwesten van Ierland. Dit was van de twaalfde tot de zestiende eeuw een bekend pelgrimsoord; tot op vandaag kunnen mensen daar komen voor retraites. Waarom in die tijd mensen uit heel Europa erheen gingen: het

*Bisschop Godebald.
Foto Internet.*

uiterste westen van de bewoonde wereld, waar de zon onderging, gold als de grens met de eeuwigheid. Na een voettocht langs vele Ierse kloosters, en na weken vasten en bidden, mocht je een donkere grot in, waar je visioenen van de hel en de hemel kreeg - een soort bijna-dood-ervaring.

Beschrijvingen van die visioenen (door pelgrims uit Ierland, Engeland, Frankrijk, Spanje, Italië en Hongarije) zijn te vinden in Michael Haren & Yolande de Pontfarcy, *The Medieval Pilgrimage to St. Patrick's Purgatory* (1988). De vroegste van deze ego-documenten zijn van invloed geweest op het beroemde boek van Dante Alighieri, *La Divina Commedia* (eerste helft van de 14e eeuw): de hel, de louteringsberg (purgatorio) en de hemel die hij beschrijft, waren vóór hem al genoteerd in de reisverslagen van pelgrims naar St. Patrick's Purgatory in noordwestelijk Ierland.

Veel van deze pelgrims waren ridders met bloed aan hun handen, die een manier zochten om nog tijdens hun aardse leven boete te doen voor hun krijgsverleden. Wat zij in deze louteringsgrot meemaakten, gaf een wending aan hun leven. Velen van hen deden na deze ervaring precies wat bisschop Godebald in zijn schenkingsoorkonde (van 1125) vertelt over de ridders Hermannus en Theodericus: zij legden de riddergordel af en trokken het kloosterhabijt aan. En keizerin Mathilde spreekt in haar oorkonde (van 1122) van 'bekeerde ridders'. Over deze bekering hebben we nu enige achtergrondinformatie, dankzij Hendrik van Thabors speurwerk in verloren gegane Utrechtse archieven.

Aanvullend kan een andere bron genoemd worden: N.C. Kist, *De oudste oorkonde der abdij van Oostbroek* (1849). Kist vond een necrologie van de stichters van de Sint Laurensabdij: een kalender met sterfdata, van o.a. Hermannus, Theodericus, abt Ludolf en bisschop Godebald (p. 38v). Op elke sterfdatum moest in de abdij een vigilie (wake of viering) gehouden worden, waarin o.a. een 'Willibrort'-hymne klonk (p. 40). De kalender duidt een van de ridders aan als *Theodericus de Algo* (vgl. C.J.C. Broer, *Monniken in het moeras*, 2011: in noot 93 dezelfde naam uit een andere bron) en vermeldt ook zijn inbreng bij de stichting 'de pensa z bonis in Werc...' – d.w.z. (aldus Kist, p. 42) zijn inkomsten en goederen te Werkhoven (dat in de 12e eeuw Wercoude heette).

Deze informatie kan gecombineerd worden met wat C.J.C. Broer noemt (*Monniken in het Moeras*, 2011, p. 131v): de St. Laurensabdij en het Vrouwenklooster waren in het bezit van de uithof Scherpenburg, in het noorden van het grondgebied van Werkhoven. Een oorkonde uit 1356 noemt zowel bisschop Godebald (1114-1127) als Hartbert (1139-1150) als schenkers (Broer, noot 365). Uiteindelijk kwam deze uithof, met 56 morgen (47,7 ha) land, in het bezit van het Vrouwenklooster en bleef 24 morgen (20,4 ha) land in het bezit van de

St. Laurensabdij. In de uitleg van Broer was Godebald de eerste schenker en kwam er onder Hartbert een nadere verdeling tot stand. Is het erg gewaagd om te veronderstellen dat dit bezit te Werkhoven nu juist is wat de necrologie noemt: de 'pensa & bonis in Werc(oude)' van Theodericus de Algo? En zou het opvallende feit dat deze uithof tweemaal geschonken werd en bij de tweede maal vooral de vrouwen goed werden bedacht, dan te maken kunnen hebben met de vrouw van de pelgrim die volgens Hendrik van Thabors kroniek niet meeding het klooster in, maar wel toestemming gaf voor zijn intrede?

Als we op deze manier de puzzelstukjes in elkaar mogen passen, ontstaat het volgende beeld: de ridder die voorafgaand aan de bouw van een kloosterkerk op Oostbroek als pelgrim naar Ierland ging, was Theodericus de Algo, afkomstig uit Werkhoven, beheerder of (mede?-) eigenaar van de uithof Scherpenburg. Toen hij het monnikskleed aantrok, bleef zijn vrouw in Werkhoven. Zij behield daar haar positie als landvrouwe, hoewel de uithof door bisschop Godebald alvast aan de Laurensabdij werd toebedeeld. Toen zij stierf, werden deze landerijen door de bisschop (dat was inmiddels Hartbert) definitief verdeeld en viel het deel waarover zij landvrouwe was geweest – mogelijk

op haar wens – toe aan het Vrouwenklooster. Mocht zij de erfgenaam c.q. eigenares zijn geweest van Scherpenburg, dan pleit dat in de tekst van Henricus van Thabor voor de weergave 'ditissima uxore eius' (van zijn rijke echtgenote).

Conclusies

Het begin van Oostbroek was op meerdere manieren Iers gekleurd: allereerst onze ridder die naar Ierland trok. Een reis met tussenstops in Ierse kloosters (de hotels van die tijd). Met op elk kloosterterrein een Iers hoogkruis (de bekende kruisvorm met cirkel), vol afbeeldingen van bijbelverhalen en heiligen – zo stonden ze er toen al, zo staan ze er grotendeels nog. Kan er ook zo'n kruis op Oostbroek gestaan hebben? In elk geval was Theoderiks ommekeer van ridder naar monnik het gevolg van zijn Ierse pelgrimstocht, en zal de kloostersfeer die hij geproefd heeft tijdens deze reis, van invloed zijn geweest op de spiritualiteit in de Laurensabdij te Oostbroek. In de Ierse kloosters had hij gezien vanuit welke apostolische idealen men daar leefde: alle dagen (psalmen) bidden, werken met je handen, zorgen voor behoeftige mensen, in alle eenvoud. In het klooster, dat hij hier hielp stichten, zal hij ongetwijfeld deze idealen hebben binnengedragen.

Daarmee sloot hij aan bij de traditie van Willibrord: die verbleef van zijn 20e tot zijn 33e in een Zuid-Iers klooster (dichtbij Moone, waar één van de vroegste Ierse hoogkruisen staat, mogelijk al in zijn tijd gemaakt en door Willibrord zelf aanschouwd). Vanuit Ierland kwam Willibrord in 695 naar de Lage Landen om hier het christendom te brengen, in het hele gebied dat nu de Benelux heet; hij stierf op 739 in zijn klooster te Echternach.

Dat Willibrords traditie vier eeuwen later hier nog leefde, blijkt bij de schenking van keizerin Mathilde aan het jonge klooster te Oostbroek: aan het eind van haar oorkonde citeert zij Willibrords lijfspreuk *In Dei nomine feliciter* (In de naam van God gezegend).

En in de St. Laurensabdij zelf moest in de eeuwen die volgden een Willibrord-hymne gezongen worden op elke sterfdatum van één van haar stichters. Zo blijkt de verering van de Ierse monnik Willibrord te hebben voortgeleefd, zowel bij de keizerin (dochter van de Engelse koning) als bij volgende generaties kloosterlingen.

De vroegchristelijke Ierse spiritualiteit kenmerkte zich door een vreugdevol geloofsleven, liefde voor de natuur, discipline en een sterke gerichtheid op christelijke barmhartigheid. Een dergelijke vroomheid,

die nog steeds van de hoogkruisen in dat land afstraalt, heeft ook de voorgeschiedenis, het begin en de verdere ontwikkeling bepaald van het klooster van Oostbroek - het bidden en het werken. Zo garandeert Godebalds oorkonde van 1125 het klooster de vrijheid om over eigen geld te beschikken, o.a. 'om de plicht der liefde en de gunst der herbergzaamheid aan nooddriftige personen te betonen'. Naast hard werken met de handen (de ontginningen) legde men zich toe op de zorg voor armen, zieken en passanten. Broer (p. 66 en 198) wijst op de keuze voor de diaken Sint Laurens als schutspatroon: die keuze geeft aan dat de christelijke *caritas* van meet af aan tot de doelstellingen van dit klooster behoorde. Ook had de abdij al in 1131 een ziekenverblijf (Broer, p. 45, noot 102) en later in dezelfde eeuw vinden we de praktijk beschreven om jaarlijks aalmoezen aan de armen uit de delen 'in het jaargetijde van de overledenen'.

Volgens Broer leefde in die tijd het apostolische armoede-ideaal op, onder de naam *vita apostolica*: terug naar de eenvoud en soberheid uit het begin van de kerk. De abdij van Oostbroek was in het Utrechtse het eerste klooster dat vanuit dit ideaal werd gesticht; vóór 1100 kwamen zulke hervormingskloosters

Hoogkruis van Moone, Zuidoost Ierland.

hier nog niet van de grond, elders al wel. Als voorbeelden van 'elders' noemt zij echter alleen Italië en Frankrijk (p. 194). Dat is verbazingwekkend: Ierland valt blijkbaar buiten haar gezichtsveld. Terwijl de idealen van de *vita apostolica* daar al eeuwen in de praktijk werden gebracht: onder St. Patrick (5e eeuw), St. Columba (Iona, 6e eeuw), ten tijde van St. Willibrord (7e eeuw) en daarna; de literatuur over de vroegmiddeleeuwse Ierse kloostertraditie is overvloedig.

Deze traditie voedde ook het ideaal van de pelgrimage: een tocht naar Jeruzalem, Rome, Santiago de Compostella; of naar St. Patrick's Purgatory, zoals onze ridder heeft gedaan. Of een levenslange pelgrimage: alles achterlaten en zonder ooit terug te keren de wereld intrekken, met niets bij je dan de liefde van Christus, zoals Willibrord deed. Wat ook als pelgrimage telde, was: als kluizenaar je terugtrekken uit de wereld, alles verzaken en ergens achteraf God gaan dienen. Abt Ludolf werd zo'n soort pelgrim, toen hij de rijke cultuurstad Brugge

achterliet en hier bij nul begon, in een moeras (met dank aan dr. Anne Doedens, die Ludolfs overstap een pelgrimage noemde).

Hoe meer duidelijk wordt van de Ierse achtergrond van Oostbroek, hoe meer dit ons beeld van de oorsprong van De Bilt kan verrijken. Ook bevat de vroege Ierse spiritualiteit idealen die mensen van nu nog steeds kunnen inspireren.